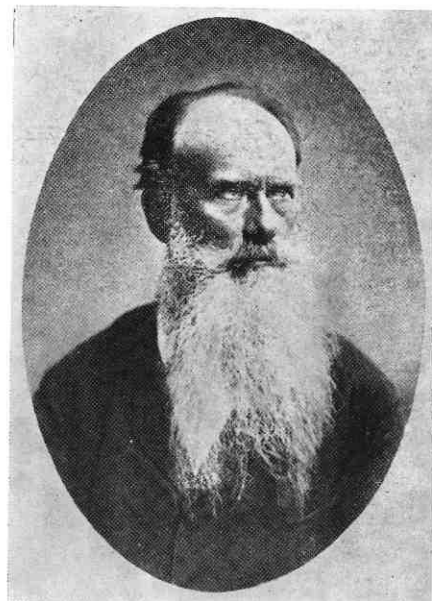

sjećanja i razmatranja na temu bollé - szabo

anđela horvat

Dva strana prezimena, ali usko povezana sa zbivanjima na kulturnom planu sjeverne Hrvatske, osobito potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. Ovako sučelice postavljena imena dvojice ljudi obično znače da su nezamisliva jedno bez drugoga — kao Kastor i Poluks, ili da su tako dispartatna da ih trajno povezuje njihova nespojivost kao Davida i Golijata. To je slučaj u sprezi: Hermann Bollé (Sl. 1) i Đuro Szabo (Sl. 2). Ta su dva imena istaknutih ličnosti naše kulturne sredine u tako oštroj oprečnosti u prvoj četvrtini 20. stoljeća kao što je crno prema bijelom. Koliko znam, u široj javnosti to se nije toliko primjećivalo koliko je bilo poznato u žim stručnim krugovima, napose onima koji su pratili kakav tko stav ima u pogledu čuvanja spomenika kulture. Ne sjećam se da sam o tim odnosima i o zasadama te dvojice što čula u tijeku studija od našeg profesora dra Artura Schneidera, jer o njima nije bilo zgodno govoriti ex cathedra: Szabo je još bio živ, a Bollé tek nedavno umro (1926). Tako se dogodilo da mi, koji smo tada studirali povijest i povijest umjetnosti, nismo bili upućeni u značenje tih imena sve do časa dok nismo došli u kontakt s muzealcima i konzervatorima. A to se dobrim dijelom odvijalo kod popularnog stola Szaboa u njegovu stanu na Marulićevu trgu 7 sučelice Državnom arhivu u Zagrebu. Tu su četrdesetih godina dolazili ljudi bliži njegovoj generaciji, kao što su: prof. Vladimir Tkalčić, Vjekoslav Noršić, dr Josip Matašević, dr Stjepan Srkulj, pa već poznati etnolozi Ljerka Topali i Zdenka Sertić, i napokon mi, tada početnici u struci. Među tadašnjim poletarcima, ko-

ji su katkada dolazili, bili su Ivica Bach, Franjo Buntak, Tihomil Stahuljak i Zdenko Vojnović — sve kasnije istaknuti kulturni radnici. Kad sam prvi put imala doći do tog stola, uz koji je sjedio tada već teško pokretan i krutom sudbinom ukrućen terec Szabo (Sl. 3), kolege su me upozorili kratko i jezgrovito da budem pripremljena na domaćinovo osobenjaštvo. Kako Szabo nisam poznavala osobno, nisam znala što znače ta upozorenja.

Evo malo atmosfere iz onih dana oko osebujnog Szabova stola. Kao mlad profesor došla sam iz Siska sa znatiželjom da čujem o čemu se razgovara kod toga učenog stola, s kojega je neprestano mirisala krepka crna kava što se točila iz velike termos boce. Iz plavičastosivih valova dima cigareta čuo se prodoran glas Szabo, koji se interesirao za stanje spomenika u Sisku. Ponudio mi je cigaretu iz doze (tada sam još pušila), i pri tom se kao slučajno na montiranom ulošku uz poklopac doze iznenada zabjelasao neki naslikani akt. Odmah mi je bljesnula misao: aha! zbog toga su me upozoravali na nepredvidljivosti, jer je Szabo u društvu volio šokirati. Cigaretu sam uzela bez uzbuđenja, ni ne sluteći kako je tim testom Szabo upravo saznao da sam sposobna za konzervatora. Pitate se, kako to? Pa, konzervator se u svojoj stručnoj praksi iznenada može naći u tako nemogućim situacijama, da ga ništa ne smije zateći, zaskočiti, a najmanje zaprepastiti.

»A onaj divan stari grad u Sisku, kako je on?«, zapitkivao je Szabo. I kad sam opisala stanje koje iziskuje hitan popravak, dodao je: »ali onakav kakav treba da bude; pa ona umišljena veličina nije ipak uspjela sve uništiti«. Padale su riječi kao tuča: onaj vandal, falsifikator, i još mnogo teže — nepovoljne, a ja slušam parsifalski bezazleno i — ne razumijem ništa. Kad smo izišli na trg, tadašnji kustos zagrebačkoga Gradskog muzeja Micica Hanževački rekla nam je uz osmijeh: »No, naš Sabica je danas bio u svom elementu.« Pitam kolege: »No dobro, što to sve skupa znači? Na koga se to odnose one teške osude?« »Ne znaš na koga?« — čudi se Zdenka Munk. »Pa, na Bolléa«. »Na Bolléa? A tko je taj? Je li to onaj arhitekt koji je gradio novu crkvu s arkadama na Mirogoju?« — Jest, to je bio čovjek na kojega se sa svom žestinom obarao naš popularni i uvaženi čuvar starina. Za mnogobrojnih večeri oko Szabova stola redale su se — obično subotom — raznolike teme, a česta među njima bijaše Bollé sa svojim restauracijama, kojima je zbog načela čistoće stila ogolio mnoge naše spomenike kulture izmijenivši im prijašnji izgled.

Nije mi namjera da ovdje iznosim sve ono što je već više puta bilo rečeno o djelatnosti Bolléa, koji je u našu sredinu došao kao suradnik čuvenog ar-

hitekta iz doba historicizma Friedricha Schmidta (Sl. 4), restauratora znamenitih spomenika kao što su katedrale u Beču i Pečuhu, ili kao što je burg Karlov Týn, a po čijim je planovima kod nas bila restaurirana crkva sv. Marka u Zagrebu (Sl. 5 i 6). Spomenut ću ukratko samo nekoliko Bolléovih objekata ili restauracija o kojima je Szabo ponajčešće govorio, ili o njima pisao, da se iz toga stekne dojam kakav je sud imao o njima.

Opsežni Bolléov opus išao je — ako izuzmemo njegovu djelatnost kao javnog radnika i neke urbanističke zahvate — uglavnom u dva pravca: bio je restaurator spomenika i arhitekt koji je projektirao i gradio nove objekte. Kako se to odvijalo u duhu historicizma, Szabo se negativno odnosio prema svemu što je poteklo od njega. Iz ranije restauratorske djelatnosti spominjem Mariju Bistricu (Sl. 7). Jednostavna skladna proštenjarska crkva Hrvatskog zagorja tim se zahvatom pretenciozno razigrala. Ona je tako izgubila svoj raniji izgled da je jedva prepoznajemo (Sl. 8). Očito je da takvu kakvu je vidimo danas moramo sasvim drugačije tretirati. A Szabo o tome piše: »Ta je crkva danas nezgrapna krparija u tuđinskim formama bez ikakve umjetničke vrijednosti.« Govorio je da je plan za tu restauraciju Bollé načinio 1878. s Enricom Nordijem, kasnije direktorom Obrtne škole u Trstu. To da je Bolléu bila odskočna daska za Zagreb, gdje se spremala restauracija katedrale (Sl. 9). Oštećenje od potresa 1880. bez sumnje je pridonijelo tome da je Bollé restauraciju izvodio u mnogo većem opsegu nego što se prije toga pomišljalo. Zbog toga što je time zadržao u autentičnost te arhitekture (Sl. 10), i zbog purifikacije provedene na tome izvanrednom spomeniku koji je predstavljao divnu koegzistenciju stilova, Szabo i njegov krug nisu više Bolléovu raznoliku djelatnost mogli gledati objektivno. Bez analiziranja smatrali su je u globalu negativnom. Naša stručna generacija takvo je mišljenje naslijedila i uglavnom zastupala — uz nekoliko iznimaka — do prije dvadesetak godina. Pozitivne ocjene Szabo nije imao ni za Bolléove novogradnje. O novoj župnoj crkvi u Dugom selu, za koju smatra da ništa ne valja, pronašao je da ju je Bollé gradio po osnovi arh. Cadena u Bernsfeldenu (Klasen, Kirchenbau p. 1334). Za reprezentativnu zgradu Obrtne škole u Zagrebu sučelice kazalištu, u kojoj je Muzej za umjetnost i obrt (Sl. 11), kazao je da ju je godine 1889. zasnovao Bollé s Enricom Nordijem (vidimo opet tu suradnju kad je riječ o neorenesansi) i da — prema Lunačeku — dobri razmjeri te, inače posve nevaljale zgrade, idu na račun Nordija.

Szabo naziva pukom šarlatanerijom restauraciju grkokatoličke katedrale u Križevcima, žali za skladnim izgledom Gospodske ulice na Gornjem gradu u Zagrebu, koja je uz restauriranu unijatsku crkvu

Njegovi članovi, a napose njegov predsjednik Smičiklas i tajnik prof. Đuro Szabo, svesrdno su usvojili suvremena konzervatorska načela čuvanja spomenika: konzervirati a ne restaurirati, što je zastupao i Klub hrvatskih arhitekata s V. Kovačićem, S. Podhorskym, V. Bastlom i E. Šenom. Razumljivo je da je zbog dijametralno oprečnih gledišta dolazilo u više slučajeva do razilaženja, pa i do sukoba.

Pred forum Povjerenstva morali su dolaziti projekti u vezi s radovima na spomenicima, pa to 1913. nije mimoišlo ni Bolléa kad je izradio plan za restauriranje crkve na Trsatu. Dok se arhitekt Holjac izrazio blago: da je taj plan »prevod talijanske renaissance«, drugi arhitekt Povjerenstva, Martin Pilar, oštro je istupio govoreći da je tu potrebna kulturna borba kojom treba dotući reakcionarni stav

dobila šablonski »gotički« toranj. Zapazio je slične šablonske tornjeve s dugačkim prozorima, kao da je zvonik rasporen, uz franjevačke restaurirane crkve u Zagrebu (Sl. 12), kao i uz onu u Iloku, ali — jao! — ovaj posljednji iz godine 1907! Uz obnovu te crkve Szabo govori: »Pa uzmi lineale i šablone i udri restauriraj... Učinak — katastrofalan!« A onda dolazi nešto što — rečeno u stilu Szaboa — »gospodinu Bolléu nije uspjelo utamaniti«: to je franjevačka crkva na Trsatu (Sl. 13). U projektu restauracije te crkve Szabo prepoznaje Mariju Bistricu »ali malo drukčiju«; tu nalazimo baš sve što je g. Bollé doslije počinjao, ma kao u kakvom kompendiju« (Sl. 14), kaže Szabo. Tu se postavlja pitanje kako to da taj dotadašnji neprikosnoveni autoritet za restauriranje spomenika nije u tom uspio?

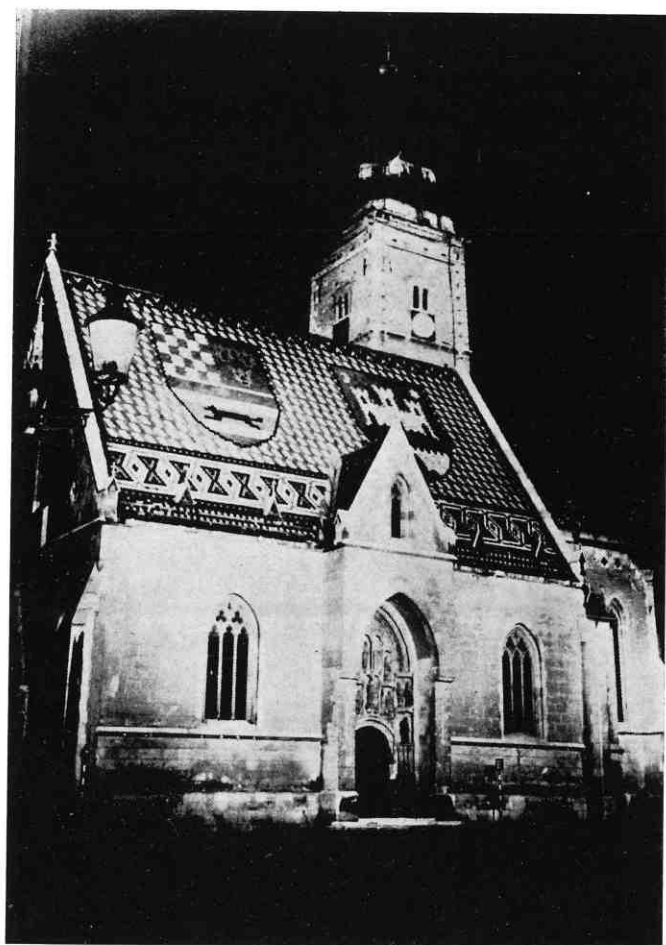
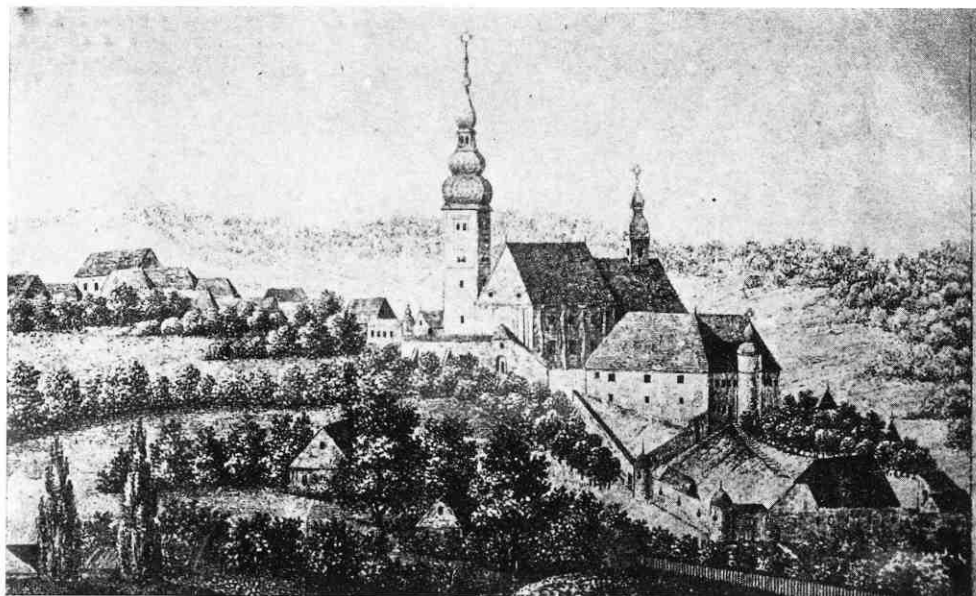
Da vidimo što se u međuvremenu zbivalo. Pred katedralom u Zagrebu godine 1906. sasvim promašeno porušena je Bakačeva kula sa zapadnim zidom (Sl. 15) da se bolje vidi novo crkveno pročelje. Zazjapila je praznina kad se otvorio taj jedinstveni fortifikacioni kompleks (Sl. 16). Time se ujedno otvorio sve do danas niz problema — napose urbanističko-konzervatorskih, oko kojih su se počela lomiti koplja. Arhitektu Viktoru Kovačiću (Sl. 17) bilo je jasno da treba nešto uraditi za očuvanje starina. Zato je 1906. bio osnovan Klub hrvatskih arhitekata, a ubrzo nakon toga istaknuti kulturni radnik Tadija Smičiklas (Sl. 18) osnovao je u Zagrebu 1910. Zemaljsko povjerenstvo kao savjetodavni organ hrvatske vlade za čuvanje starina. To je Povjerenstvo bilo stavljeno pod neposredni nadzor bana.

Zagreb,
župna crkva sv. Marka
nakon Schmidtove restauracije

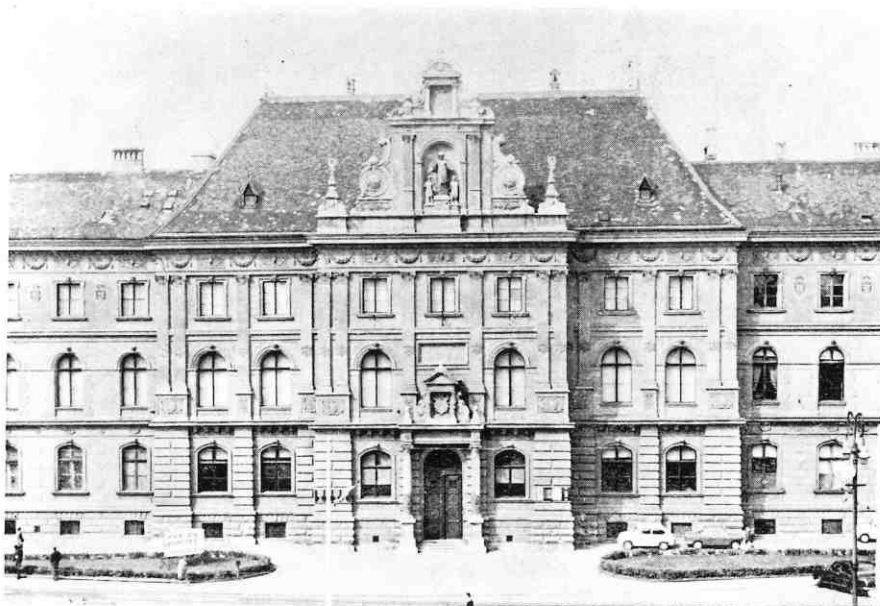
Marija Bistrica,
župna crkva prije
i poslije restauracije

81

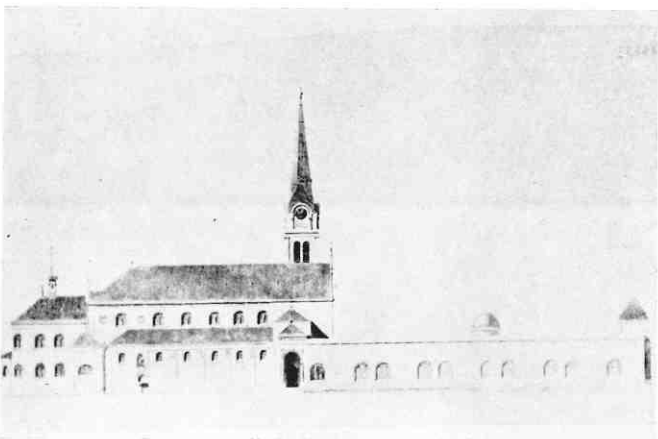
Zagreb,
katedrala prije
i poslije restauracije

Zagreb,
Muzej za umjetnost i obrt,
H. Bollé — E. Nordio
(1889)

Zagreb,
pogled na franjevački sklop
na Kaptolu
nakon restauracije Bolléa

Trsat,
Bolléov projekt za restauraciju
iz 1913.

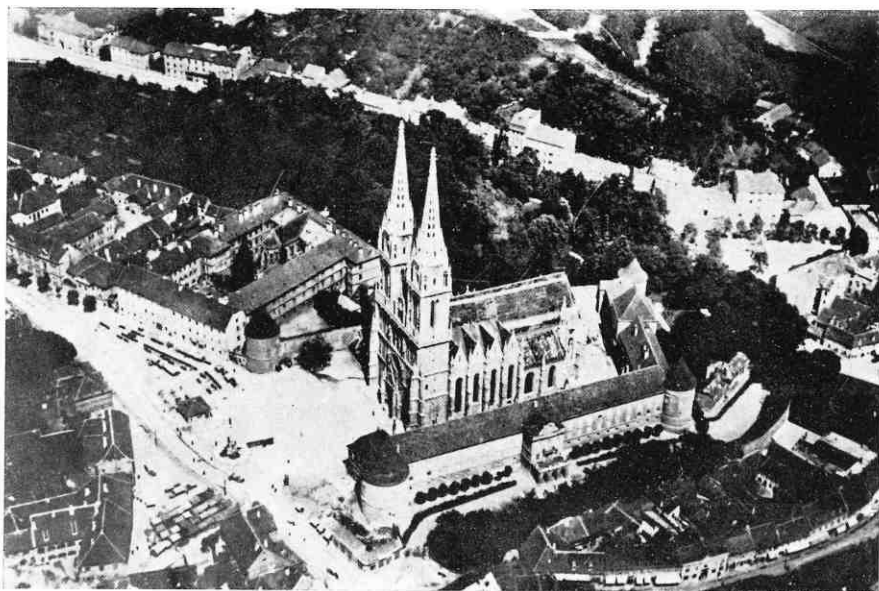
prema spomenicima. Tajnik Szabo u tom je slučaju na sebi svojstven, temperamentan način zauzeo vrlo karakteristično gledište: »To se moglo pred 25—30 g. pojmiti i izpričati, danas tomu nema nikakve izprike... Ovom je osnovom opet dokazao graditelj (tj. Bollé) da nije podoban, da išta učini, a da ne uništi spomenika, koji bi mu dopao ruku. Svi koji su mu doslije bili povjereni uništeni su za uvijek kao historijski spomenici.« Nakon toga dogodilo se u našoj sredini dotad nešto nečuveno. Bolléov je plan otklonjen i — srećom — nije proveden u djelo. Tu prvu službenu osudu Bolléove restauracije potpisao je Smičiklas. Ali još bijaše svjež u sjećanju da je 1901. inače nepopularni i omraženi ban K. Khuen Héderváry zabranio rušenje Bakačeve kule, a da je već 1906. kod drugog bana, T. Pejačevića, ipak bilo isposlovano dopuštenje za to rušenje. Zato je članovima Povjerenstva dobro došlo kad su se mogli povezati s vrhunskom instancom u Beču, kojom je prilikom Szabo odigrao presudnu ulogu. Nekako u to vrijeme obratio se na Szaboa ađutant prijestolonasljednika Franje Ferdinanda da mu pošalje svoju novu topografsku publikaciju tadašnjih kotara Krapine i Zlatara. Dakako da se Szabo tome rado odazvao i poslao dva primjerka publikacije s popratnim pismom u kojem je usput izrazio žaljenje zbog devastacije što je zaprijetila trsatskoj crkvi pod izlikom restauriranja. Kancelarija iz Beča brzo je reagirala oštrim pismom banu da se vandalizacija ima spriječiti i da se imaju respektirati odluke Povjerenstva. Malo se govorilo o toj važnoj pobjedi Povjerenstva nešto prije atentata na Franju Ferdinanda, vjerojatno zbog toga što za stare Jugoslavije nije bilo popularno bilo što pozitivno govoriti o danima omražene Austro-Ugarske Monarhije, pa čak ni u slučaju kad su u pitanju bili podaci s područja kulturnog života. Bollé je kao zastupnik zastarjelog proizvoljnog restauriranja u našoj sredini postao Povjerenstvu tako reći neprijatelj broj 1, i to je mišljenje Szabo zastupao i onda kad to više nije bilo aktualno. Ipak, čini se da taj netrpeljivi stav nije proizlazio iz osobne mržnje, nego se temeljio na određenim načelima. Prezimena Szabo i Bollé postala su u našoj sredini sinonimi: Szabo u široj publici znači nepotkupljivi borac za čuvanje naših starina u njihovoj originalnoj dokumentarnosti, a Bollé čovjek koji proizvoljno restaurira spomenike. Od tog je prezimena Szabo izveo i riječ »boletika«, što je po njemu bila negativna izostznačnica za cjelokupni opus Bolléa kao arhitekta i kao restauratora.

Kad se zaoštrio stav prema historicističkom restauriranju, Bollé, koji se tada bližio sedamdesetoj, po svom je društvenom položaju bio ugledna ličnost koja sigurno korača utrputim stazama. Szabo, jedini činovnik Povjerenstva, bližio se četrdesetoj ali je s mladenačkom žestinom zastupao nova — uglav-

Zagreb,
Bakačeva kula sa
zapadnim zidom
pred katedralom (1862)

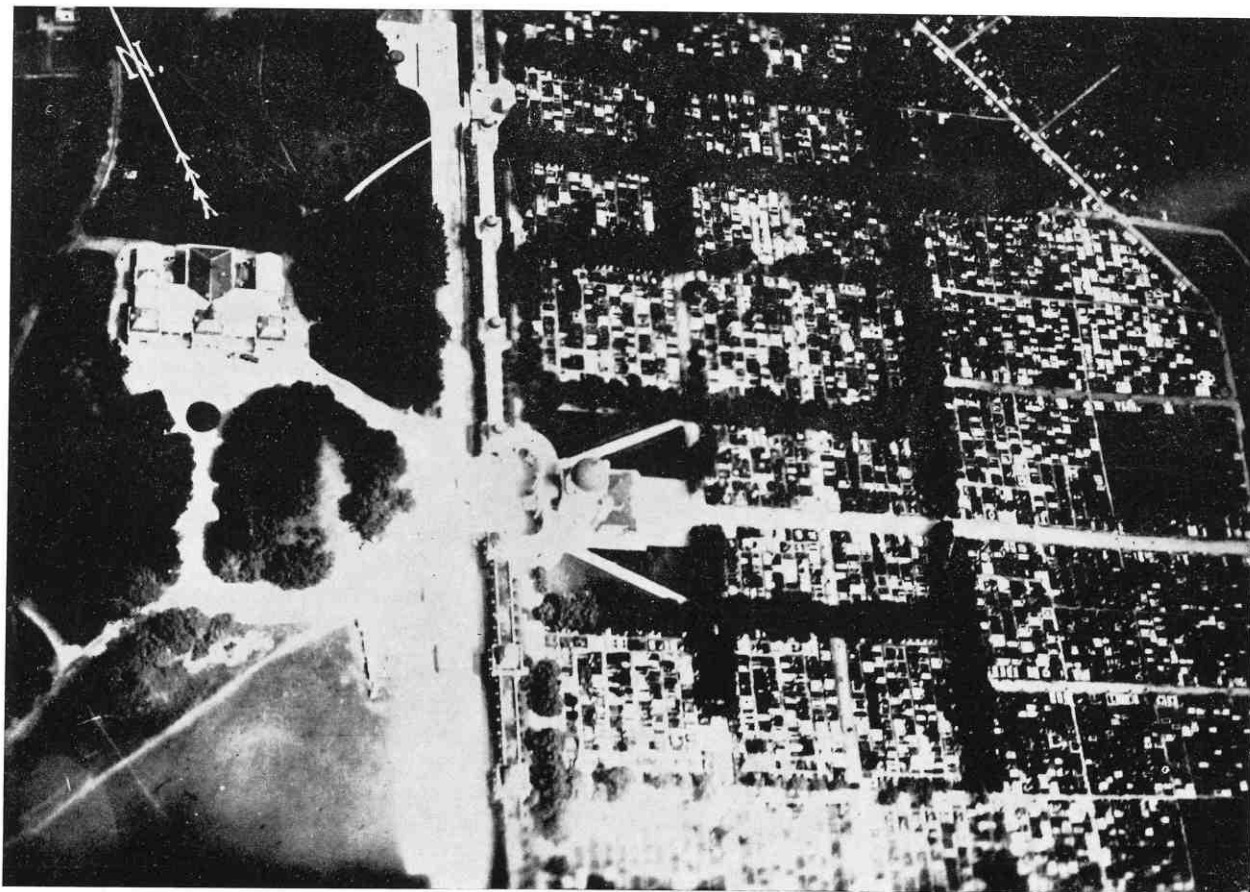

Zagreb,
prostor pred katedralom
bez zapadnog
zida i kule

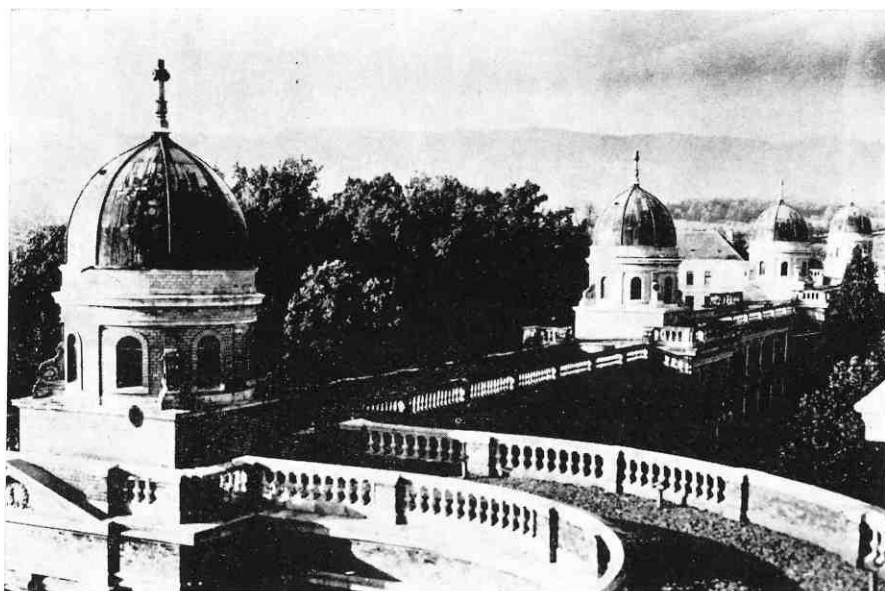

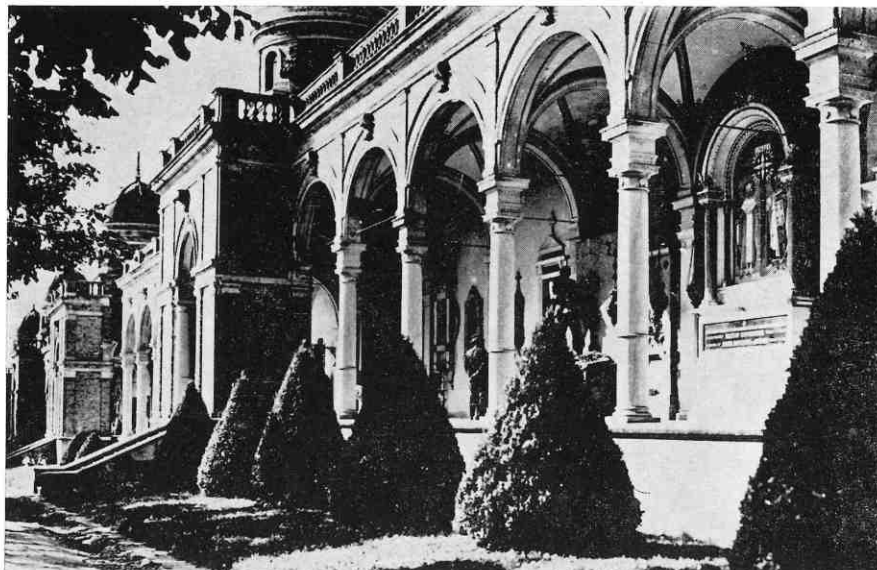
nom i danas priznata — načela čuvanja spomenika. Szaboa treba gledati i s drugog stajališta. Već je prošlo 20 godina otkako se odigrao slučaj s Trsatom (Sl. 19), i čovjek bi pomislio da će s vremenom ublažiti svoj stav prema Bolléu i »boletici«. Ali o tome ni govora! Nameće mi se usporedba da je na to ime i na taj pojam nasrtao kao Don Quijote na vjetrenjače, u usmenom razgovoru, u štampanim radovima i u nepubliciranom rukopisu iz godine 1932, koji ima tako subjektivistički karakter da nije u cijelosti za javnost dok ne prođe barem 50 godina. Szabo je negodovao što je Bollé dospio u knjigu »Zaslužni Hrvati«, gdje je ing. S. Szavitz Nosan napisao da je stekao opće zasluge obnovom potresom porušenih crkava (1880). Kod navedene knjige Szabo je previdio njezin podnaslov »te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925«, na temelju čega je bilo moguće da se Nijemac Bollé, rođen u Kölnu 1845, uvrsti u tu publikaciju nakon djela što ih je za sobom ostavio kod nas. Napominjem da taj i njemu srodni tekst u Hrvatskoj enciklopediji (III 1942. p. 38) ne smatram rehabilitacijom Bolléa. Imam, naime, dojam da je Bollé u inženjerskim krugovima, koji restauracije spomenika nisu smatrali tragičnima, neprestano bio smatran vrsnim graditeljem. U muzejsko-konzervatorskim i umjetničkim krugovima bilo je, međutim, drukčije. Kad smo mi kao mlađa generacija zatekli stav Szaboa prema Bolléu kao sine qua non, bez kojeg dakle ne možemo ispravno djelovati ako ga ne usvojimo u smislu crno-bijelo, to je davalo pobude za razmišljanje. I kad bi bilo tko od nas pokušao opravdati Bolléa i njegove postupke, poletjele bi iz

Zagreb,
pogled na arkade i
crkvu na Mirogoju
prema planu Bolléa
(1883—1928)

Zagreb, Mirogoj,
ógled na kupole arkada

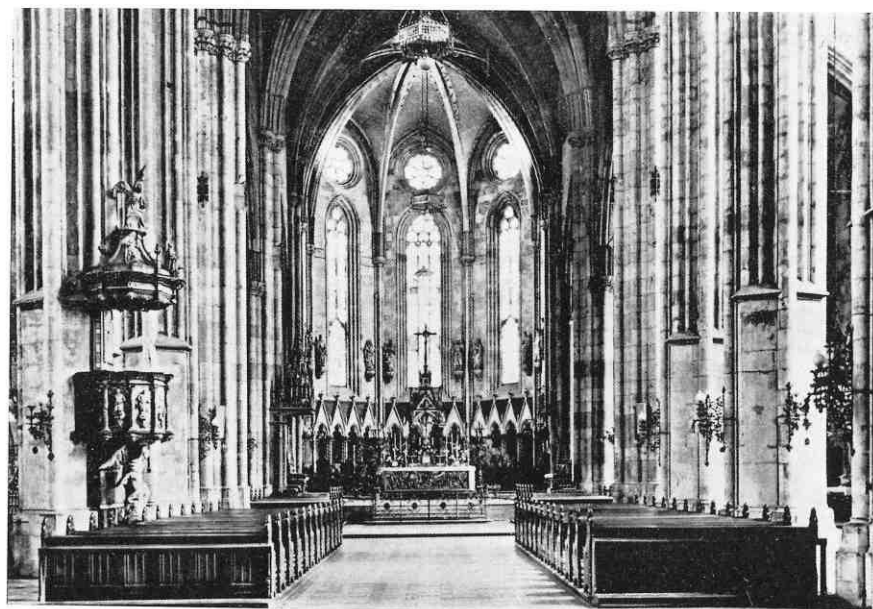
Zagreb, Mirogoj
detalj arkada

Zagreb,
freska Krista u sakristiji katedrale
iz 13. st.

Zagreb,
unutrašnjost katedrale
nakon potresa 1880.

Zagreb,
unutrašnjost katedrale
nakon restauracije H. Bolléea

ustiju našeg učitelja kao strijele oštre riječi, jer do kraja njegova života Bollé je ostao sinonim za negativno djelovanje na polju arhitekture i konzervatorstva.

Pokušaje rehabilitacije Bolléa zapažamo u enciklopedijskim izdanjima oko godine 1955. s po kojom rečenicom njemu u prilog. Istodobno je trebalo napisati nešto za zbornik u čast čuvenoga slovenskog historičara umjetnosti F. Stelèa. Odabrala sam dotad nedirnutu temu: Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali. Tu sam iznijela i neke pozitivne momente o spomeniku koji bijaše zahvaćen Bolléovom restoracijom, te time dovela u pitanje sud Szaboa. A da ne postoji samo Bolléova restoracija zagrebačke katedrale, nego da je taj spomenik doživio tri neogotičke intervencije, napisala sam u radu o neogotičkim kolos-kipovima u Zagrebu 1960. Malo zatim zapalo me da za Enciklopediju likovnih umjetnosti napišem geslo Historijski stilovi u Hrvatskoj (ELU 2, 541, 1962) u vrijeme kad je većina smatrala historicizam malo vrijednim stilom. Iz kritičkog osvrta na to razdoblje izdvajam nekoliko navoda, kao npr.: u to doba tehnička vještina preteže nad invencijom; radikalni purizam najnegativnija je strana kod restauracija u doba historicizma; djelatnost tih generacija, pa i Bolléa, odvija se u protuslovnosti, jer prilikom novih objekata primjenjuje se eklekticizam, a kod restauriranja napose srednjovjekovnih spomenika kruti purizam koji teži za čistoćom stila; historicizam ostavlja u Hrvatskoj velike pothvate a jedan od najvećih je izgradnja impozantnih neorenesansnih arkada u Zagrebu na Mirogoju, koje su građene od 1883. po nacrtima Bolléa (Sl. 20, 21, 22). Kraj dobrih strana koje je ostavio historicizam sa svojim smislom za slikovito, na što nailazimo i kod boletike, postoji i osuda onoga što se učinilo kod restauriranja spomenika što sam nazvala preradikalnim.

U ovom smo izlaganju podosta čuli o tome kakva je sve mišljenja imao Szabo o Bolléu i o »boletici«. Suprotno od toga, malo znam kakvo je mišljenje imao Bollé o Szabou, koji se npr. dičio da ga je Bollé nazvao, nakon neuspjeha s Trsatom, »verrückter Kerl«.

Ovo ću izlaganje završiti kratkim dialogom sa Szaboom o restauriranju, odnosno o Bolléu. Pripremajući se za radnju o zagrebačkoj katedrali u Stelèovom zborniku naišla sam i na tekst Szaboa koji doslovce kaže 1929: »Konservirana stara katedrala privlačila bi i danas bezbroj ljudi iz svijeta strana svijeta (Sl. 23), ovako restaurirana odbija svakog kulturnog čovjeka, pa mami samo podsmjeh samilosti.« Otišla sam u katedralu i doživjela sasvim suprotno. Kraj svega toga što se tu dogodilo, taj prostor i danas snažno djeluje (Sl. 24). Ne postoji neka

stara i nova katedrala. To je ona ista od nekada, samo prurušena. Ljudi koji je nisu poznavali u starome sjaju i danas su, iako na drugi način, njome zadivljeni. I u tom radikalizmu ipak su sačuvane freske iz 13. stoljeća (Sl. 25) i plastike galerije Parlera iz vremena oko 1400. (Sl. 26). I nakon razmišljanja napisala sam odgovor Szabou, što ne bih mogla za njegova života a da ga ne ražalostim: »To su riječi one generacije koja je vodila žilavu borbu s predstavnicima 'čistog stila'. S prvim dijelom Szabove rečenice i danas se potpuno možemo složiti, a drugi je dio njegove rečenice današnjoj generaciji koja ima distancu prema zbivanjima onog vremena, do duše razumljiv kao ogorčeni protest, ali po mojem mišljenju isto tako preradikalna, kao što je i sama Bolléova restauracija.« Time sam na neki način o toj temi otvorila diskusiju. Neka ne bude crno-bijela da opet ne zaglibimo u jednostrane subjektivističke vode u kojima se tema Bollé—Szabo kretala prije.

Upotrijebljeno:

Szabo Gjuro, Der Kapitelpatz der Zukunft, Agramer Tagblatt XXIII, 24. X 1908, br. 245, str. 5—6.

Szabo Gj., Nakon pada Bakačeve kule, Katolički list LXV, Zagreb 1914, br. 6, str. 69—70.

Szabo Gj., Bakačeva kula i regulacija Kaptola, Obzor LV, Zagreb 1915, br. 372, str. 1.

Szabo Gj., Posljednja riječ o Bakačevoj kuli i regulaciji Kaptola, Obzor LVII, Zagreb 1916, br. 5, str. 2.

Szabo Gj., Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, Narodna starina, Zagreb 1929, sv. 19, str. 65—76.

Szabo Gj., Obnova i dogradnja građevinskih spomenika, Narodna starina, Zagreb 1934, sv. 33, str. 1—14.

Sjećanja i zabilješke iz ličnog kontaktiranja sa prof. Gj. Szabo S.S.N. (Stjepan Szavits Nosan), Bollé Hermann, Znameniti i zaslužni Hrvati — te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925—1925, Zagreb 1925, str. 33.

S.S.N. (isti), Bollé Hermann, Hrvatska enciklopedija III, Zagreb 1942, str. 38.

Bollé Hermann, Enciklopedija Leksikografskog zavoda 1, Zagreb 1955, str. 549 (bez potpisa).

Bollé Hermann, Enciklopedija Jugoslavije 1, Zagreb 1955, str. 665 (bez potpisa).

Z. Ša (Zdenko Šenoa) Bollé Hermann, Enciklopedija likovnih umjetnosti 1, Zagreb 1959, str. 426.

Horvat Anđela, Skulptura Parlerovog kruga u zagrebačkoj katedrali, Zbornik za umjetnostno zgodovino N. V, letnik V/VI, Laveae F. Stelè, Ljubljana 1959, str. 245—267.

Horvat A., Neogotički kolos-kipovi u Zagrebu 1847. i razmatranja o pojavi historicizma u Zagrebu, Iz starog i novog Zagreba II, Zagreb 1960, str. 225—238.

A. Ht. (Anđela Horvat), Historijski stilovi, Hrvatska, Enciklopedija likovnih umjetnosti 2, Zagreb 1962, str. 541—543.

Horvat A., O djelovanju »Zemaljskog povjerenstva« u Zagrebu (1910—1914), rukopis za Godišnjak 2 Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu (u štampi).

Zagreb,
glava laviča na katedrali,
škola praških Parlera oko 1400.

Primjer Hermanna Bolléa pokazuje takodjer da secesija za historicizmom ne slijedi kao nepomirljiva suprotna teza, nego svoju posebnost razvija postupnim pretapanjem.

